

Krzysztof Jasiewicz*

NKVD Katynės operacijos lietuvių ir buvusios Antrosios Lenkijos Respublikos Vilniaus vaivadijos gyventojų aukos

Josifas Stalinas, kaip tikras imperijos valdovas, jau prieš daugelį metų suformulavo savo karinę doktriną. 1925 m. sausio 10 d., beveik prieš metus iki RKP(b) XIV suvažiavimo, kuriame pakeistas bolševikų partijos pavadinimas į VKP(b), jis surengė posėdį. Tame posėdyje J. Stalinas pristatė sovietų strateginę doktriną. Pasak jo, SSRS turi pasinaudoti visokio karo galimybe, įsitraukdama į karą paskutiniajame etape ir tokiu būdu užsitikrindama, kad turės naudos¹.

Sovietų ir Vokietijos aljanso genezę apibūdino prof. Jurijus Afanasjevas; jis gavo VKP(b) CK Politinio biuro 1939 m. rugpjūčio 19 d. protokolo originalą ir juo remdamasis atpasakojo posėdžio eigą. Informuodamas Politinį biurą apie sprendimą pasirašyti susitarimą su Berlynu, J. Stalinas pagal savo doktriną aiškino, kad yra sprendžiamas Europos likimas. Jis patikino susirinkusiuosius, kad, Maskvai sudarius susitarimą su Prancūzija

ir Jungtine Karalyste, vokiečiai atsisakytų Lenkijos ir ieškotų *modus vivendi* su Vakarų valstybėmis. Taigi taika bus išgelbėta, tačiau vėlesnė įvykių eiga gali būti nepalanki SSRS. Tačiau jei Sovietų Sąjunga, priimdama Vokietijos pasiūlymą, pasirašys paktą su Berlynu, Adolfas Hitleris užpuls Lenkiją, o Prancūzija ir Jungtinė Karalystė tikrai neliks pasyvios. SSRS liks nuošalyje, laukdama momento, kai „galėsime įsitraukti karą susiklosčius mums palankiai situacijai“².

Taip kartu su slaptuoju protokolu buvo sudaryta sovietų ir vokiečių nepuolimo sutartis, kurią 1939 m. rugpjūčio 23 d. Maskvoje pasirašė Joachim von Ribbentropas ir Viačeslavas Molotovas. Ši sutartis, dar vadinama Ribbentropo–Molotovo paktu, apibrėžė susitariančiųjų šalių įtakos sferas ir faktiškai reiškė Antrojo pasaulinio karo pradžią. Kartu paktas inicijavo milijonų Vidurio ir Rytų Europos, įskaitant Lietuvos ir Lenkijos

* Prof. habil. dr. Krzysztof Jasiewiczus – lenkų istorikas, politologas, Lenkijos mokslų akademijos Politinių studijų instituto mokslinis darbuotojas. Tiria rytinių sienų istoriją Antrojo pasaulinio karo metais, Katynės žudynes ir 1917–1991 m. sovietinės imperijos istoriją. Keliolikos knygų ir daugiau kaip 100 mokslinių straipsnių autorius.

gyventojus, tragediją. Dinamiška įvykių raida paskatino ištaisyti pradinius nustatymus ir ribas; tai atlikta pagal 1939 m. rugsėjo 28 d. Maskvoje tarp Vokietijos ir SSRS sudarytą sienos ir draugystės sutartį – tą dieną buvo galutinai nustatytos įtakos sferos³.

Verta iš karto paminėti svarbų šio žaidimo elementą, kuris remiasi sąvokų, žodžių ar terminų keitimu, kartais netgi į priešingos reikšmės. Per pirmąsias šio gėdingo dokumento pasirašymo metines „Vilniaus tiesa“ („Pravda vilenska“), iš Maskvos „Tiesos“ („Pravda“) perspausdindama įvadą, skelbė:

„Abi tautos šį istorinį dokumentą teisingai įvertino kaip Vokietijos ir Sovietų Sąjungos draugystės pradžia, kuri reiškia prieš karą nukreiptos politikos pergalę. Tas faktas, kad dvi didžiausios Europos šalys susitarė dėl taikos ir pašalino savitarpio karinio konflikto galimybę, jau pats savaime apribojo Prancūzijos ir Anglijos karo organizatorių veiklos sritį, sumažino antrojo imperialistinio karo veiksmų teritoriją – karą, kuris netrukus prasidėjo <...>. Pirmoji jo auka buvo supuvusi Lenkijos valstybė, kuri prisidėjo prie karo avantiūros dėl garsių Londono ir Paryžiaus „garantijų“. Lenkija neišlaikė smūgio ir žlugė, sugriuvo kaip kortų namelis, iš savo sąjungininkų nesulaukusi jokios pagalbos.“⁴

Iš 80 metų perspektyvos mūsų kolektyvinėje sąmonėje šis pasiskirstymas įtakos sferomis, be geografinės dimensijos, taip pat įgijo laiko dimensiją, išsidėstydamas logiška įvairaus dydžio karų seka, pradedant nuo rugsėjo kampanijos Lenkijoje iki sovietų agresijos prieš Suomiją 1939 m., vadinamos Žiemos karu, Vokietijos išpuolio prieš Daniją, Norvegiją, Belgiją, Olandiją, Liuksemburgą, Prancūziją ir nesėkmingo aviacinio (oro) karo su Didžiąja Britanija 1940 m. Tais pačiais metais tai sutapo su sovietų agresija prieš Baltijos šalis ir Besarabijos bei Bukovinos aneksija.

Ne tik Lenkija ir Lietuva tapo sovietinio ir vokiškojo imperializmo aukomis. Tai neužkirto kelio artimiausiems J. Stalino bendražygiams skleisti absurdiškas teorijas, kurios *de facto* buvo didysis rusų šovinizmas. Šią epochą prisimena Lazaris Kaganovičius: „Mes taptume kolonija! Ir Stalinas tai suprato. Tame yra jo didybė. Stalino didybė pagrįsta tuo, kad jis suprato istorinę būtinybę.“⁵

Didžiosios Rusijos šovinizmas ir noras užkariauti kitas tautas, kartais netgi išreiškiamas gražiais ir logiškais žodžiais bei argumentais, visuotinai buvo įaugęs į to „elito“ ir dažnai paprastų sovietinių žmonių mentalitetą. Nikita Chruščiovas netgi teigė, kad sienų šalia Leningrado korekcija buvo reikalinga dėl jo saugumo. Panašaus požiūrio laikėsi ir sovietų politinė klasė, o visa Moskovoja ir jos institucijų istorija iš tikrųjų yra nuolatinis aplinkinių teritorijų ir tautų, ypač mažesnių, grobimas⁶.

Levas Mechlis, įtakingas Raudonosios armijos darbininkų ir valstiečių Vyriausiosios politinės valdybos (RKKA) vadovas, iškart po Antrojo pasaulinio karo pradžios susitikęs su atrinktais rašytojais, taip apibūdino padėtį Europoje:

„Valstybės bijo įsivelti į didelį karą. Šiandien neatmetama kompromiso galimybė. Taikos variantas būtų naudingas: taikios pertraukos pratęsimas, mums patogi pozicija priešų atžvilgiu, milijonų žmonių gyvybių apsauga. Karo variantas: vokiečiai atlieka gerą darbą pažeisdami Britanijos imperiją. Jos sugriovimas veda prie bendro imperializmo žlugimo – tai yra aišku. Pasaulinis karas, kurį gali sukelti įvykiai, įtrauks daugelį šalių. Jis gali įtraukti ir mus, nes daroma viskas, kas gali mums pakenkti.“⁷

„Mes ne užpuolikai, o **išlaisvintojai**“, – skaitome Raudonosios armijos vadovybės 1939 m. rugsėjo 17 d. kreipimėsi. „<...> Šių kariuomenių [sovietų ir vokiečių. – K. J.] užduotis yra atkurti Lenkijoje **tvarką ir taiką**,

kurią pažeidė Lenkijos valstybės žlugimas, ir **padėti*** Lenkijos gyventojams atkurti savo valstybės gyvavimo sąlygas“, – skaitome Vokietijos ir Sovietų Sąjungos 1939 m. rugsėjo 18 d. komunikate dėl bendradarbiavimo⁸.

Prieš pažvelgdami atidžiau į Katynės žuodynes, kurių aukomis tapo ir dalis Lietuvos gyventojų, turime atlikti keletą palyginimų. Lenkija dėl Ribbentropo–Molotovo pakto SSRS naudai neteko apie 52 proc. savo tuometės valstybės teritorijos (apie 201 tūkst. kv. km) kartu su maždaug 25 proc. gyventojų (neatsižvelgiamie į Vokietijos okupaciją, nes šiai temai tai neturi didelės reikšmės). Lenkijos gyventojų 1931 m. surašymo duomenimis, šioje teritorijoje buvo 13021,3 tūkst. gyventojų, iš jų lenkai sudarė 43 proc. (t. y. 5597,6 tūkst.)⁹.

Matome, kad 1931 m. pabaigoje turime tikslus lenkų duomenis, geriau tinkančius lenkų ir lietuvių gyventojų skaičiaus palyginimams. Statistikos duomenys rodo, kad Lenkijos teritoriją tuo metu sudarė 390 tūkst. kv. km, o jos gyventojų buvo 35,1 mln. Tuo pačiu metu Lietuvos teritoriją sudarė 56 tūkst. kv. km, o jos gyventojų buvo 2,5 mln.¹⁰

Ką atskleidžia šių duomenų lyginimas kalbant apie režimo aukas?

Lenkija prarado pusę savo teritorijos ir ketvirtadalį savo piliečių, arba 1/8 lenkų, tačiau 1944 m. atgimė kaip valstybė su kitomis sienomis, vasalizuota, sovietizuojama, tačiau su tam tikrais nepriklausomybės požymiais/atributais (netgi turint omenyje faktą, kad ji buvo oficialiai atskira, „nepriklausoma“ valstybė, o ne sovietinė respublika). Lietuva prarado viską ir, išskyrus trumpą vokiečių okupacijos laikotarpį, nuo 1940 m. iki 1991 m. buvo „kanoninė“ sovietų imperijos dalis, atvirai ir tiesiogiai valdoma iš Maskvos.

Kalbant apie Lenkijos aukas pažymėtina, jog didžiausias trėmimas iš Antrosios Lenki-

jos Respublikos vaivadijų (1940 m. vasario 10 d.) apėmė 140–141 tūkst. asmenų, o visi keturi (1940 m. vasario 10 d., 1940 m. balandžio 13 d., 1940 m. birželio mėn. ir 1941 m. birželio mėn.) – ne daugiau kaip 325 tūkst.; kartu su areštais (apie 140–150 tūkst.) sovietų represuotų Lenkijos piliečių skaičius svyruoja nuo 435 tūkst. iki 450 tūkst.¹¹

Tuo tarpu vien 1941 m. birželio mėn. per didžiąją sovietų areštų ir trėmimų operaciją prieš mažas, neseniai užkariautas tautas Lietuvoje buvo suimti 5664 asmenys, ištremti 10 187 asmenys, iš viso – 15 851 asmuo¹²; turint omenyje mažą valstybę ir tautą, tai didžiulis represijas patyrusių asmenų skaičius.

Dėl sovietų agresijos 1939 m. rugsėjo 17 d., Lenkijos skaičiavimais, į nelaisvę pateko daugiau kaip 250 tūkst. eilinių, puskarininkių ir karininkų¹³. Iki šiol mes nežinome sovietinių duomenų, o tie, kurie buvo paskelbti propagandos tikslais (300 tūkst.), atrodo pernelyg dideli. Šiuolaikinėje istoriografijoje daroma prielaida, kad į sovietų nelaisvę pateko 240–250 tūkst. kareivių, įskaitant apie 10 tūkst. karininkų¹⁴. Mus tuo tarpu domina trijų NKVD specialiųjų stovyklų: Kozelsko, Ostaškovo ir Starobelsko, belaisvių likimai; tuos belaisvius, išskyrus keletą išimčių, 1940 m. pavasarį atitinkamai Katynėje (Smolenske), Kalinine (Tverėje) ir Charkove¹⁵ išžudė enkavedistai. Be didžiulės šiai temai skirtos literatūros¹⁶, šį nusikaltimą tyrė kelios komisijos, nepaisydamos šališkų ir suklastotų sovietų ir vokiečių tyrimų¹⁷, nukreiptų ne į mokslinius tyrimus, bet į propagandinį šio nusikaltimo aiškinimą ir antihitlerinės koalicijos narių supriešinimą¹⁸, ir – dėl normalaus veikimo stokos – lenkų¹⁹. Verta atkreipti dėmesį į JAV Atstovų Rūmų 1951 m. rugsėjo 18 d. nutarimu Nr. 390 (taip vadinamas Ray J. Maddeno komitetas) užsa-

* Išryškinta autoriaus.

kytą tyrimą ir galutines jo išvadas, įtrauktas į publikaciją²⁰.

Apie abejonių nekeliančią nusikaltimo eigą, aukų skaičių, nusikaltimo motyvą jau liudija daug sovietinės kilmės dokumentų. Taip pat iš NKVD vadovo Lavrentijaus Berijos pastabos J. Stalinui 1940 m. kovo mėn. (vėlesnis identiškos formuluotės Sovietų Sąjungos komunistų partijos Politinio biuro 1940 m. kovo 5 d. protokolas) sužinome, kad NKVD karo belaisvių stovyklose ir kalėjimuose Vakarų Ukrainos ir Baltarusijos regionuose yra „daugybė buvusių Lenkijos kariuomenės karininkų, buvusių Lenkijos policijos ir žvalgybos agentūrų darbuotojų, Lenkijos nacionalistinių kontrrevoliucinių partijų narių, atskleistų kontrrevoliucinių sukilėlių, pabėgėlių ir kitų organizacijų narių. Jie visi yra aršūs sovietų valdžios priešai, kupini neapykantos sovietų sistemai. <...> Kiekvienas iš jų tikisi išlaisvinimo, kad galėtų aktyviai dalyvauti kovoje su sovietų valdžia <...>. Atsižvelgiant į tai, kad jie visi yra užkietėję, neperkalbami sovietų valdžios priešai <...> įsakyti SSRS NKVD <...> peržiūrėti [jų bylas. – K. J.] specialiu režimu ir skirti jiems griežčiausias bausmes – sušaudymą“²¹.

Galutinis šio nusikaltimo balansas yra toks: iš viso buvo sušaudyti 21 857 asmenys, iš jų 4421 Katynės miške (iš Kozelsko stovyklos), 3820 Charkove (iš Starobelsko stovyklos), Kalinine (Tverėje) – 6311 (iš Ostaškovo stovyklos) ir 7305 asmenys iš vadinamosios Vakarų Ukrainos kalėjimų ir vadinamosios Vakarų Baltarusijos²².

Kalbant apie karo belaisvių aukų tautybę, neabejotina, kad beveik visos aukos buvo lenkai. Trijose specialiosiose NKVD stovyklose (Starobelske, Kozelske ir Ostaškove), 1940 m. kovo 16 d. duomenimis, t. y. trys savaitės prieš pradėdant jų išvežimą, buvo 8425 karininkai, tarp jų net 8235 lenkai, 35 baltarusiai, 110 žydų, 2 lietuviai, 14 vokiečių, 12 ukrainiečių, 15 rusų ir 2 čekai²³. Nacio-

nalinė pareigūnų kadru sudėtis daugiausia priklausė nuo valstybės politikos, kuri, be abejo, pirmenybę teikė vienalytės Lenkijos karininkų korpuso kūrimui²⁴.

Abu Lenkijos kariuomenės karininkai, deklaravę lietuvių tautybę, buvo Kozelske ir abu atvežti iš Vilniaus apygardos, iš tos dalies, kuri buvo prijungta prie Lietuvos²⁵.

Tačiau teritoriniu atžvilgiu Vilniaus vaivadijos asmenys sudarė gana didelę belaisvių dalį. Starobelsko stovykloje buvo 218 žmonių iš Vilniaus vaivadijos, iš teritorijos, prijungtos prie SSRS (įskaitant lenkus – 213 asmenų, 1 baltarusį ir 4 žydus). Iš bendro pareigūnų skaičiaus Starobelske – 3899 asmenų – Vilniaus vaivadijos asmenys (galbūt tarp lenkų galėjo būti polonizuotų lietuvių) sudarė 5,6 proc. stovyklos belaisvių. Kozelske iš viso buvo 4494 sulaukyti asmenys (tarp jų ir du minėti Lietuvos pareigūnai), iš jų 287 Vilniaus vaivadijos asmenys, kilę iš teritorijos, prijungtos prie Lietuvos, – 271 lenkas, 4 žydai, 8 baltarusiai, 1 vokiečių, 2 lietuviai (vis dar tie patys, kaip nurodyta tekste) ir 1 ukrainietis; tai sudaro 6,4 proc. visų šios stovyklos belaisvių. Tačiau šioje stovykloje taip pat buvo Vilniaus vaivadijos asmenų iš teritorijos, prijungtos prie SSRS, – iš viso 35 asmenys (34 lenkai ir 1 baltarusis). Taigi apibendrinę šiuos skaičius gauname, kad Kozelske buvo net 322 Vilniaus vaivadijos asmenys, tai sudaro 7,2 proc. visų šios stovyklos belaisvių²⁶. Tiek Kozelske, tiek Starobelske Vilniaus vaivadijos atstovų buvo gana daug. Kozelske jų skaičius buvo penktoje vietoje (po Varšuvos (1287), Krokuvos (376), Poznanės (365) ir Lodzės (290) vaivadijų). Penkta vieta pagal skaičių taip pat teko Starobelskui (po Varšuvos (1343), Krokuvos (417), Lvovo (384) ir Poznanės (248) vaivadijų)²⁷.

Tokių duomenų trūksta apie Ostaškovo stovyklą; iš dokumento matome tik tai, kad joje buvo 6 žmonės, įvardyti kaip „prie

Lietuvos prijungtos teritorijos gyventojai“. Tikriausiai tai gali būti aiškinama taip, kad jie buvo iš Vilniaus vaivadijos, bet sunku ką nors teigti apie jų tautybę²⁸. Iš kito dokumento apie Ostaškovo stovyklą sužinome, kad joje nebuvo nė vieno Lietuvos pilietybės turinčio asmens. Tačiau turime nedidelį skaičių Vilniaus vaivadijos asmenų. Tarp 183 policijos pareigūnų (visi jie lenkai) buvo du asmenys iš Vilniaus vaivadijos. Tarp 14 žandarmerijos pareigūnų (lenkų) nebuvo nė vieno iš Vilniaus vaivadijos, o tarp 5529 policijos eilinių (5512 lenkų, 3 ukrainiečių, 7 baltarusių, 4 vokiečių, 1 čekas ir 2 rusų) iš Vilniaus vaivadijos buvo 64 asmenys. Stovykloje buvo laikomi 73 žandarmerijos eiliniai (visi užregistruoti kaip lenkai), tarp jų iš Vilniaus vaivadijos – 13 asmenų²⁹.

Tarpukario Lenkijoje santykiai tarp lenkų ir tautinių mažumų neabejotinai nesiklostė geriausiai. Priežastys buvo įvairios ir iš įvairių pusių. Didelę įtaką turėjo ir mūsų kaimynai, ypač Sovietų Sąjunga. Lenkijos ir Lietuvos santykiai taip pat buvo apibūdinami kaip blogi. Taip apie juos rašo lietuvių istorikas Rimantas Miknys: „Vilniaus ir Vilniaus krašto priklausymas 1920–1939 m. Lenkijai ir Lietuvos siekis atkurti šias teritorijas kultūriniu ir politiniu atžvilgiu supriešino abi šalis ir destabilizavo geopolitinę padėtį regione. <...> Dėl to Lietuva ir Lenkija XX a. antrąjį ketvirtį prarado sunkiai atgautą nepriklausomybę.“³⁰

Tačiau ir apniukusiame danguje būna šviesių properšų. Nė vienas lietuvis ar Vil-

niaus vaivadijos belaisvis neužtraukė gėdos karininko statusui ir įvaizdžiui. O NKVD specialiosiose stovyklose taip atsitikdavo ir, deja, tai buvo susiję su Lenkijos žydais. Čia pateikiama tipiška – pasak sovietų tyrėjų – žydų pareigūnų laiškų, siųstų iš Starobelsko, apžvalga: „Iki šiol buvau apolitiškas, tačiau pastaruoju metu geriau susipažinau su socializmo šalies ideologija ir ji mane labai patraukė. Neabejoju, kad sugebėsiu tinkamai atlikti Sovietų Sąjungos piliečio pareigas <...>. Aš esu žydas ir iki šiol patyriau nacionalinę spaudą, todėl galiu visapusiškai įvertinti tautinės laisvės politiką Sovietų Sąjungoje“ (Altmanas Georgijus Sołomonowiczius). „Stovyklos naikinimo metu prašau palikti mane SSRS. Nesiųskite manęs į kurią nors kitą šalį. Kaip gydytojas, sveikatos priežiūros darbuotojas, gyvenantis kapitalistinėje šalyje, mačiau visą režimo neteisę, mačiau baisų vargšų žmonių gyvenimą, todėl visada palankiai vertinau komunistinį judėjimą. Svajojau apie laisvą gyvenimą socialistinėje valstybėje, kurioje nėra jokios nacionalinės spaudos, kurią aš, kaip žydas, visuomet jaučiau“ (Tanenbaumas Jakowas Wolfowiczius)³¹. Tokių laiškų taip pat buvo iš Kozelsko³².

Nei lenkai, nei kitų tautinių mažumų atstovai tokių laiškų nerašė, todėl nusipelno pagarbos už tai, kad, nepaisant dažnai pagrįstų pretenzijų Lenkijai, jie pripažino, jog karininko garbė ir statusas yra svarbesni. Taip buvo ir yra visose pasaulio kariuomenėse, išskyrus piktavališkas šalis.

Nuorodos

¹ J. Smaga, *Narodziny i upadek imperium ZSRR 1917–1991*, Kraków, 1992, s. 165–168.

² „To my mieliśmy zacząć tę wojnę!“. Rozmowa z J. Afanasjewem, *Gazeta Wyborcza*, Nr. 145, 2001, birželio 23–24, p. 22 ir kt.

³ „Agresja sowiecka na Polskę 17 września 1939 w świetle dokumentów“, t. 1: *Geneza i skutki agresji*,

Warszawa, 1994, dok. 40–41, s. 87–90; „Traktat o przyjaźni i granicy między ZSRR a Niemcami z 28 IX 1939 oraz Protokoły dodatkowe do traktatu o przyjaźni i granicy między ZSRR a Niemcami z 28 IX 1939“, *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 1: *Jeńcy nie wypowiedzianej wojny VIII 1939–III 1940*, Warszawa, 1995, dok. 25–26, s. 109–113.

⁴ „Prawda Wileńska“, *Vilnius*, Nr. 6, 1980 08 19, p. 2. Taip pat žr. „Krasnaya Zvezda“ (Centrinis liau-

dies komisariato organas SSRS gynybai), Maskva, 1939, lapkričio 1, Nr. 251, p. 1; Molotovo pranešimas SSRS Aukščiausiosios Tarybos susitikime 1939 m. spalio 31 d.: „Visuomet laikėmės nuomonės, kad stipri Vokietija bus būtina sąlyga siekiant ilgalaiškės taikos Europoje.“

⁵ F. Czujew, *Tak goworil Kaganowicz. Ispowied' stalinskogo apostola*, Moskva, 1992, s. 59, passim; taip pat žr. R. Miedwiediew, *Pod osąd historii*, t. 2, Warszawa, 1990; A. Bullock, *Hitler i Stalin. Żywy równoległy*, Warszawa, 1994; D. Wołkogenow, *Stalin. Polityczeskij portriet*, t. 1–2, Moskva: Nowaja Wołna, 1997; E. Radziński, *Stalin*, Warszawa, 1996; S. Montefiore, *Stalin. The Court of the Red Tsar*, Weidenfeld and Nicolson, The Orion Publishing Group Ltd., 2003; S. Montefiore, *Stalin. Dwór czerwonego cara*, Warszawa, 2012; E. Mawdsley i S. White, *The Soviet Elite from Lenin do Gorbachev. The Central Committee and its Members 1917–1991*, Oxford University Press, 2000; E. Modski, S. Uajt, *Sowietskaja elita ot Lenina do Gorbacziewa. Centralnyj Komitet i jego czleny 1917–1991 gg.*, Moskva, 2011; J. Baberowski, *Stalin. Terror absolutny*, Warszawa, 2014.

⁶ N. Chruszczow, *Fragmenty wspomnień*, Warszawa, 1984, passim; R. Miedwiediew, *Chruszczow. Biografia polityczna*, Warszawa, 1990; R. Miedwiediew, *Ludzie Stalina*, Warszawa, 1989; S. Kotkin, *Russia's Perpetual Geopolitics. Putin Returns to the Historical Pattern*, „Foreign Affairs“, vol. 95, # 3, May/June 2016, p. 2–9.

⁷ Rusijos valstybinis literatūros ir meno archyvas Maskvoje, f. 1038, ap. 1, b. 2076, l. 69.

⁸ *Agresja sowiecka na Polskę 17 września 1939 w świetle dokumentów*, t. 1: *Geneza i skutki agresji*, Warszawa, 1994, dok. 94, s. 171.

⁹ *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, Warszawa 1939, s. 22 ir kt. Taip pat žr. P. Eberhardt, *Polska granica wschodnia 1939–1945*, Warszawa, 1993; P. Eberhardt, *Polska ludność kresowa. Rodowód, liczebność, rozmieszczenie*, Warszawa, 1998.

¹⁰ *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, s. 16.

¹¹ Skaičiavimai remiantis: A. Gurjanow, „Sowieckie represje wobec Polaków i obywateli polskich w latach 1936–1956 w świetle danych sowieckich“, in *Europa nieprowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999*, Warszawa–Londyn, 1999, s. 973 ir kt.; K. Jasiewicz, „Aresztowani na Kresach Wschodnich w latach 1939–1941“, *Polska 1939–1945. Straty osobowe i*

ofiary represji pod dwiema okupacjami, Warszawa, 2009, s. 236; K. Jasiewicz, „Obywatele polscy aresztowani na terytorium tzw. Zachodniej Białorusi w latach 1939–1941 w świetle dokumentacji NKWD/KGB“, *Kwartalnik Historyczny 1994*, Nr. 1; *Riepriessii protiv poliakov i polskich graždan*, Moskva, 1997.

¹² *Stalinskije dieportacii 1928–1953*, Moskva, 2005, s. 222, passim.

¹³ Studium Polski Podziemnej w Londynie, sygn. 7.1.4 (A_557. pdf), k. 3.

¹⁴ W. Materski, B. Woszczyński, N. Lebediewa, N. Pietrosowa, „Wstęp“, *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 1, s. 18 ir kt.

¹⁵ Didelį domėjimąsi šiomis akcijomis, taip pat ir užsienio mokslininkų, patvirtina didžiulė Katynės žudynėms skirta bibliografija: M. Harz, „Materiały do bibliografii zbrodni katyńskiej za okres kwiecień 1943–grudzień 1990“, *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 1989, Nr. 4, 1991; Nr. 2; *Bibliografia zbrodni katyńskiej*, Warszawa, 1993; Z. Jagodziński, *Bibliografia Katynia*, Londyn, 1982.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Kalbama apie pagarsėjusį vadinamąjį Burdenkos komisijos pranešimą, žr. *Komunikat Komisji Specjalnej do ustalenia i zbadania okoliczności rozstrzelania przez niemieckich najeźdźców faszystowskich w lesie katyńskim jeńców wojennych – oficerów polskich*, Moskva, 1944, passim.

¹⁸ *Amtliches Material zum Massenmord von Katyn*, Berlin, 1943.

¹⁹ Žr. daug straipsnių įvairiuose „Katynės žurnalų“ numeriuose, kuriuose atskleisti Lenkijos archeologų ir kitų ekspertų darbo rezultatai SSRS teritorijoje, mėginimai įamžinti, bendradarbiauti su administracinėmis institucijomis, prokuratūra ir pan., pvz., Nr. 6, 8, 25 ir kt., passim.

²⁰ *The Katyn Forest Massacre. Interim Report of the Select Committee to Conduct an Investigation and Study of Facts, Evidence and Circumstances of Katyn Forest Massacre*, Washington, 1952.

²¹ SSRS NKVD vadovo L. Berijos 1940 m. kovo mėn. pastaba J. Stalinui Nr. 794/B, *Katyń. Dokumenty ludobójstwa. Dokumenty i materiały archiwalne przekazane Polsce 14 października 1992 r.*, Warszawa, 1992, s. 34–41.

²² SSRS KGB vadovo A. Šelepino 1959 m. kovo 9 d. pastaba N. Chruščiovui, *ibid.*, s. 42–43.

²³ 1940 m. kovo 16 d. NKVD Starobelsko, Kozelsko ir Ostaškovo stovyklose buvusią belaisvių pareigūnų tautybių ir teritorinės kilmės sudėties sąrašas (toliau – 1940 m. kovo 16 d. NKVD ...),

Katyń. Dokumenty zbrodni, t. 2: *Zagłada*, Warszawa, 1998, dok. 19, s. 71, 73.

²⁴ *Wojsko polskie. Krótki informator historyczny o Wojsku Polskim w latach II wojny światowej*, Warszawa, 1975, s. 33 ir kt.

²⁵ 1940 m. kovo 16 d. NKVD ..., s. 69, 71.

²⁶ *Ibid.*, s. 67, 69.

²⁷ *Ibid.*, s. 67–71.

²⁸ *Ibid.*, s. 71.

²⁹ 1940 m. kovo 16 d. NKVD Ostaškovo stovykloje buvusių karo belaisvių policininkų ir žandarų tautybių ir teritorinės kilmės sudėties sąrašas, *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 2, s. 65–66.

³⁰ R. Miknys, „Przedmowa“, L. Mitkiewicz, *Litwa i Polska. Stosunki wzajemne do roku 1939*, Toruń, 2018, s. 8.

³¹ Karo belaisvių valdybos 1940 m. balandžio 22 d. politinė ataskaita V. Merkulovui, *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 2, s. 221–222.

³² Kozelsko stovyklos komandos 1939 m. spalio 27 d. laiškas Karo belaisvių valdybai, *ibid.*, t. 1, s. 218–220.

Gauta 2019 04 16

Krzysztof Jasiewicz

VICTIMS OF THE NKVD KATYŃ OPERATION FROM AMONG LITHUANIANS AND RESIDENTS OF THE FORMER WILNA PROVINCE OF THE SECOND POLISH REPUBLIC

Summary

From the beginning of the Soviet Union's existence, the military doctrine of this empire consisted in using every war that occurred, joining it in the last phase, in order to this tilt the scale of benefits to its side. Therefore, in 1939, the Soviet Union actively participated in secret talks with the III Reich, in accordance with its military doctrine, which led to signing the secret Ribbentrop-Molotov protocol. In September 1939, the Soviet Union carried out military aggression, after 17 days of waiting, for the Polish state to tip the scale of benefits in this war conflict on its side. In these activities, he utterly used propaganda, adopting the attitude of a “liberator” and “guarantor” of “order and peace”. The Soviet side aimed at eliminating people who did not fit into this Soviet model, as exemplified by mass deportations – on Soviet-occupied territories of eastern Poland and Lithuania after the annexation of that country to the USSR in June 1940 – and the Katyń Massacre.

The fates of the soldiers of the Polish army who were taken prisoner by the Soviet Union were in accordance with the military doctrine of the Soviet empire. Prisoners of war in the three special camps of the NKVD Kozielsk, Ostaszków and Starobielsk were murdered (with few exceptions) in the number of 21,857 in the spring of 1940 by the NKVD. In these three camps, as of March 16, 1940, there were 8,425 officers, including 8,245 Poles, 35 Belarusians, 110 Jews, 2 Lithuanians, 14 Germans, 12 Ukrainians, 15 Russians and 2 Czechs. Both officers of the Polish Army, who declared

their Lithuanian nationality, stayed in Kozielsk and both came from the Wilna province.

In the camp Starobielsk were 218 officers from the Wilna province – 213 Poles, 1 Belarussian and 4 Jews. With the total number of officers in Starobielsk 3,899 people, from Wilna province (perhaps among Poles there may be polonised Lithuanians) constitute 5.6% of the camp's population.

In Kozielsk, with a total of 4,494 people (including two Lithuanian officers), we have 287 people from Wilna province – 271 Poles, 4 Jews, 8 Belarusians, 1 German, 2 Lithuanians and 1 Ukrainian, which is 6.4% of all prisoners of this camp. We still have 35 people from the Wilna province from the territory included in the USSR in the number of 35 people (34 Poles and 1 Belarus). This 322 residents lived in Kozielsk, which is 7.2% of all prisoners of this camp.

There is no similar statement for the camp in Ostaszków – only we know that there were 6 people in it, defined as “residents of the territory incorporated into Lithuania”. In this camp, 5,529 police sergeants from the Wilna province came from 64 people. 73 members of the gendarmerie (all registered as Poles) were kept in the camp, including 13 from the Wilna province.

Despite very difficult conditions and intimidation, none of the inhabitants of Wilna province and Lithuanians disgraced the officers' ethos and cuts. However, in the NKVD special camps such things happened.